

ВЗАЄМОДІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА НАУКОВОГО ДИСКУРСУ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті проаналізовано деякі причини протистояння філософії та науки, які, поглиблюючись, постають у формі фундаментальної проблеми сучасної культури.

Вступ. Більшість філософських і соціологічних досліджень визначають культуру сучасного суспільства як постмодерну. До її основних характеристик відносять толерантність, плюралізм думок, існування субкультур, різнобарвних підходів до тлумачення тих чи інших явищ тощо. Постмодернізм не прагне конструювати себе як актуально єдину філософську стратегію, відмовляючись навіть від “ідеї концептуально-методичної матриці, яка могла б претендувати на парадигмальний статус” [9, с. 601-602]. Отже, відповідно до задуму, сучасна культура повинна викорінювати будь-які форми домінування одних її феноменів над іншими. Проте, задовольняючи власні потреби, людина так чи інакше прагне до оцінки та демаркації усього, що її оточує. Виокремлення частин з цілого та їх детальне вивчення, безперечно, мало позитивний вплив на розвиток цивілізації, однак, спровокувало появу й деяких негативних наслідків. Зокрема, перехід до плюралістично-налаштованої „постнекласичної методологічної свідомості” (В.С. Лук’янець), призвів до неочікуваного результату – відмови в праві на існування тим наукам, які, користуючись термінологією М. Фуко, не пройшли останній четвертий „поріг формалізації”, оскільки не існує можливості їх впровадження у сферу матеріального виробництва. Тому не дивно, що деякі дослідники називають суспільство кінця ХХ – поч. ХХІ ст. *технократичним* (В. Стьопін, В.А. Лекторський, Л.О. Мікешина, Л.Ф. Кузнецова, В.Г. Горохов, П. Козловські, Ж. Дельоз та ін.), оскільки його основною метою є розробка і впровадження інноваційних технологій, проєктів. Подібна аксіологічна матриця залишає позаду усі сфери духовного виробництва, які не виступають об’єктами грошово-майнових зносин. Ці протиріччя, на нашу думку, і складають основу протистояння філософського та наукового дискурсу, яке, поглиблюючись, постає у формі фундаментальної проблеми сучасної культури.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження окресленої проблеми розпочнемо з роботи Г. Гегеля „Про викладання філософії в університетах”, в якій він аналізує кризу університетської освіти тогочасної доби. У ній філософ відзначив, що однією з причин прохолодного ставлення студентів до навчання є той факт, що науки ще не здатні пояснити багато фактів, а філософія розкриває закономірності і явища, проте не має наукової розробленості. Відповідно, існувала *науковість без інтересу* та *інтерес без науковості* [2, с. 419-420]. З плином часу ситуація змінилася. Наука стала безпосередньою продуктивною силою суспільства, чітко окресливши об’єкт та предмет дослідження. У результаті з’явилася проблема існування двох істин: наукової і філософської, яка, як вважає Х. Ортега-і-Гассет, зводиться до того, що “перша точна, але недостатня, друга достатня, але неточна” [7, с. 84]. Тому на сьогодні маємо *інтерес* (як бажання скорішого заробітку на отриманих знаннях) *без інтересу* (науково-пізнавального) та *науковість* (як набір наукових фактів) *без науковості* (наука розглядається лише як технологія, науково-виробничий комплекс). Таке розуміння науки як засобу досягнення практичної мети, вихолощує з неї філософсько-пізнавальну, аксіологічну та етичну проблематику; наука постає у вигляді техно-проєкту, з відповідними власними законами й принципами функціонування у суспільстві. Це неминуче провокує тотальну несприйнятливості чи, в кращому випадку, флегматично-толерантне, зверхнє ставлення представників природничонаукових напрямів до філософських концепцій, які на пряму не впливають на їх діяльність або безпосередньо не використовуються ними.

Осмилення цих проблем, в тому чи іншому аспекті, представлено численними дослідженнями вітчизняних учених, серед яких виділимо праці В. Вернадського, А. Зотова, Б. Кедрова, О. Кедровського, П. Копніна, С. Кримського, О. Нікіфорова, В. Стьопіна, Л. Дротянко, В. Онопрієнка, В. Швирьова, І. Касавіна, В. Лук'янця, Є. Сластенка, В. Кізіми, Т. Суходуб, В. Рижка, Л. Рижко та інших. Для них характерне узагальнення, поєднання глибоко розробленої за радянських часів діалектики і теорії пізнання з існуючими сьогодні у філософії підходами до розуміння культури, науки і суспільства.

Тому проблема комплементарності філософії і науки, як правило, постає в методологічному і соціокультурному аспектах. Зокрема, у В.І. Онопрієнка читаємо: „Якщо раніше в методології науки в основному питання про соціальні та когнітивні чинники вирішувалось запереченням одного з них... або, в крайньому разі, наданням одному з них другорядної ролі, то зараз все більше спроб знайти способи їх взаємодії” [6, с. 72]. Ці тенденції В. Стьопін намагається пояснити становленням постнекласичного типу наукової раціональності, який сприяє “експлікації зв'язку внутрішньо-наукових цілей з позанауковими, соціальними цінностями і цілями” [10, с. 634]. Через це постає нагальна потреба у переосмиленні сутності феномену науки як цілісної, комплексної системи, яка не домінує над культурою, а є її органічною складовою. Тому все частішими є спроби спростувати, як беззмістовні, закиди щодо меншовартості гуманітарних та суспільствознавчих дисциплін, особливо зважаючи на те, що останні відіграють сьогодні важливу роль у процесі розробки методологічної і категоріальної бази новітніх наукових досліджень, дозволяють по-іншому підійти до осмилення глобальних та екологічних проблем.

Що ж стосується розгляду питання про співвідношення різних типів знання представниками західної філософії науки, то тут привертають увагу роботи К. Поппера, І. Лакатоса, А. Уайтхеда, Е. Гуссерля, М. Фуко, Г. Гадамера, П. Козловські, Г. Ріккєрта. Останній навіть використовує спеціальні терміни „науки про природу” і „науки про культуру”, підкреслюючи, що сучасна наука виходить далеко за межі науковості, окреслені епохою Нового часу. Окрім цього, такою класифікацією мислитель фактично надає філософії статусу метаметодології і робить її аналіз недосяжним ні для методів природничих, ні для методів гуманітарних наук.

Поряд з цим, слід відмітити існування значної кількості досліджень, які піддають науку критиці, ставлять питання про втрату нею легітимності та пріоритету в тлумаченні соціальних і загальноцивілізаційних процесів. В цьому аспекті виділяються роботи К. Хюбнера, Ж. Дельоза, Ф. Гваттарі, Е. Гуссерля, П. Фейєрабенда.

Постановка завдання. Загалом, широта досліджень, направлених на вирішення проблеми взаємозв'язку різноманітних форм освоєння дійсності говорить про її актуальність і важливість для подальшого розвитку суспільства. Це підтверджують і матеріали міжнародного симпозіуму „Фундаментальні дослідження в сучасному інноваційному процесі”, який проходив під егідою ЮНЕСКО в Києві. Формулюючи заключні тези конференції її учасники відмічають: „Ми спостерігаємо явну тенденцію до трансформації функцій фундаментальної науки – від виконання ролі лише підготовчої ланки для подальшого розвитку технологій до створення наукової бази і забезпечення новим знанням і методами всіх ланок інноваційного циклу. Саме ця нова функція фундаментальної науки... є одним із головних факторів, які сприяють побудові суспільства, заснованого на знаннях” [13, с. 514]. У такий спосіб робиться спроба підняти рівень, престиж і значення фундаментальної науки у суспільстві, яке потребує лише технологій, результату і негайного впровадження.

Сьогодні від науки вимагають одного – гарантування прибутковості. Все, що не може бути виражено грошовим еквівалентом – непотріб і порожня трата часу.

Зі свого боку, аналізуючи феномен фундаментального і прикладного знання у методологічному, аксіологічному та соціокультурному аспектах, Л. Дротянко переконливо доводить, що основним критерієм їх диференціації є “не стільки віддаленість від практики, скільки прагматична і соціокультурна інтенція” [3, с. 91]. Тобто, не зважаючи на те, що наука завжди направлена на розв’язання певного практичного завдання, це не повинно бути її самоціллю, адже завжди мають існувати настанови, що не передбачають безпосереднього практичного застосування. Тільки так „вижили уявні числа, методи диференціального числення” тощо [6, с. 32]. Натомість, звуження поняття “практика” до інноваційного розвитку, в основі якого лежить фінансово-економічний проект, спотворює цей критерій, нівелює практичну мету до побутової площини. У такому випадку фундаментальність науки втрачається, так як “остання відокремлюється від культурного контексту, відчужується від масштабних проблем суспільства” [3, с. 104].

Зрозуміло, що коли більшість представників точних і природничих наук не усвідомлюють подібних суперечностей, не визнають ролі навіть фундаментальної науки (яка, до речі, забезпечила технократичну еру необхідним знанням), то що вже говорити про гуманітарну сферу та філософію. Деякі сьогоdnішні функціонери від науки цинічні, прагматичні та корисливі. Їх розуміння науки не узгоджується із ключовими потребами суспільства, а слугує корпораціям, великим компаніям, які поступово перетворюють її на науково-виробничий комплекс, вихолощуючи все зайве і неприбуткове.

В контексті сказаного і проглядається основне завдання даної статті: вказати на існування суперечностей між науковим і філософським дискурсом, окреслити деякі причини цього протистояння та спробувати спрогнозувати його загальнокультурні наслідки.

Основна частина. Для розв’язання поставленого завдання перш за все звернемося до існуючого в сучасній літературі розуміння науки.

Визнаючи існування неоднозначності в тлумачення даного феномену і виділення його суттєвих рис, С. Кримський відмічає, що в умовах глобалізації функції науки універсалізуються, вона проникає в усі клітини сучасного соціуму від сфери виробництва та споживання до легітимації богословських дисциплін. У результаті, вважає мислитель, кордони того, що можна назвати наукою розпливаються. А тому використання її класичних ознак недоречне, оскільки сучасний поділ наукового знання відбувається не стільки за предметом дослідження, скільки за його проблемою. Тому він визначає науку “як виробництво та систематизацію знань про закономірності існуючого засобами теоретичного обґрунтування і емпіричного випробовування та перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об’єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб’єктивності)” [4, с. 149]. Виходячи з такого розуміння науки, до її базових принципів дослідник відносить: детермінізм, елементаризм, трансформізм, відтворюваність досліджуваних ефектів за наявності відповідних умов та канони раціоналізму, вищою інстанцією якого виступає логіка і математика. Слідування перерахованим принципам, на думку філософа, істотно змінило історію становлення науки, адже на відміну від мистецтва, релігії, філософії, вона потребувала фази накопичення технологічного досвіду та затвердження своєї легітимності відносно спекулятивного мислення і чисто практичних навичок. Отже, розглядаючи специфічні характеристики науки як форми діяльності, С. Кримський чітко відокремлює її від інших типів освоєння дійсності, хоча й не заперечує можливості їх комплементарності.

Дещо іншого відтінку поняттю “наука” надає В. Стьопін. Основною задачею науки він вважає не стільки її практичну спрямованість, скільки виявлення законів, відповідно до яких

змінюються і розвиваються об'єкти. Потреба у виокремленні суттєвих рис наукової діяльності, викликана лише тим, що “наука не спроможна замінити собою усіх форм пізнання світу, всієї культури. Все, що вислизає з її поля зору, компенсують інші форми духовного осягнення світу – мистецтво, релігія, моральність, філософія” [10, с. 42]. Отже, не надаючи науці особливого статусу в культурі, В. Стьопін все ж відмічає її особливості: 1) інтенція на дослідження законів перетворення об'єктів та предметність і об'єктивність наукового знання, які її реалізують; 2) вихід науки за межі предметних структур виробництва і вивчення об'єктів, незалежно від можливості їх застосування [10, с. 53]. Як бачимо, у цьому випадку наука постає рівноправним учасником дискурсу про майбутнє людства, а тому її методи і висновки не носять пріоритетного характеру.

Особливий погляд на науку, її методи, функції і структуру притаманний представникам сучасної західної філософії. Серед них особливо виділяється концепція англійського філософа К. Поппера. Вважаючи основною задачею вченого висунення та перевірку теорій, він зосередив увагу на аналізі методу емпіричних наук. Залишаючи відкритим питання формулювання гіпотез і теорій, дослідник наполягає на необхідності їх верифікації, тобто редукції до сингулярних висловлювань дедуктивним шляхом. Це, на його думку, дасть змогу розв'язати як психологічні так і епістемологічні проблеми гносеології. Не вступаючи в полеміку відносно механізму відкриття, задачу науки філософ бачить у дедуктивному аналізі суджень, які або не виводяться із вже прийнятої теорії, або суперечать їй. Очевидно, що така логічна конструкція повинна спиратися на деякі апріорно задані положення. Розглядаючи фальсифікацію як основу демаркації істинного та хибного, К. Поппер наголошує на необхідності вибору такого критерію, “який дозволяв би допускати в область емпіричної науки навіть судження, верифікація яких неможлива” [8, с. 37]. Цей процес, як правило, обумовлений конвенціями, що враховують різні думки, проте зосереджені навколо спільної мети. З цього випливає, що наука має бути підконтрольною культурі, адже конвенції, прийняті науковим товариством, враховують не так логіку наукового пізнання, як його соціокультурні параметри. А тому, змінюючи їх, суспільство повинно чітко усвідомлювати, яка саме наука йому потрібна.

Розглянуті підходи до розуміння феномену науки дають можливість окреслити і принципи проведення демаркаційної лінії між філософією і наукою. Як бачимо, ця межа досить умовна і постійно змінюється. Відповідно, загострення, а тим паче ігнорування існування проблем протистояння філософії і науки не лише унеможлиблює сприйняття їх як цілісної складової культури, а й загрожує власному нормальному розвитку.

Ще одна проблема, яка викликає суперечності, що вивчаються, на нашу думку, пов'язана з питанням диференціації наукового знання, тобто поділом цілісної системи знання на уявно якісно різні частини за певними ознаками. Сучасні філософські дослідження показують, що структурі наукового знання притаманна як гомогенність так і гетерогенність. Проте, не зважаючи на їх перманентний діалектичний зв'язок, вчені, філософи, методологи і соціологи науки прагнуть “класифікувати деякі компоненти науки і самі науки за певними ознаками, критеріями, видами наукової діяльності, функціонування в соціумі тощо” [3, с. 75]. Найбільш визнаними в науковій літературі критеріями класифікації наук є такі: 1) за об'єктом і предметом дослідження (механіка, фізика, хімія, географія, біофізика, біохімія тощо); 2) за сферами дослідження (природничі, суспільні, технічні); 3) за способом і методами одержання нового знання (теоретичні і емпіричні); 4) за зв'язками з предметною діяльністю (теоретичні і практичні). Однак наведена класифікація (як і будь-яка інша) не задовольняє формально-логічним правилам поділу. Тобто, жодна зі сфер пізнання не може бути однозначно віднесена лише до одного виду знань. Натомість, їх адекватне сприйняття

мислиме лише цілісно, в комплексі методологічних, світоглядних та соціокультурних складових.

Тому сьогодні все частіше для означення філософського вчення про пізнання використовують термін „епістемологія” на відміну від прийнятого в радянські часи терміну „теорія пізнання”. Розглядаючи сутність цієї проблеми, Л.О. Мікешина аналізує неklasичні підходи до розуміння процесу здобуття знань. На її думку, в першу чергу слід проаналізувати поняття теорії, яке в природничих і гуманітарних науках сприймається по-різному [5, с. 30-33]. Якщо точні науки тлумачать теорію як строгу, послідовну, несуперечливу, логічно струнку, дедуктивну концепцію, то представники „наук про культуру” схильні дещо ширше розглядати її, або, навіть, зовсім уникати вживання цього слова. Особливо суперечність цих підходів поглиблюється у зв'язку з виникненням у класичній теорії пізнання опозиції „суб'єкт-об'єкт”, яка неприпустима для гуманітарного знання, оскільки спотворює його завдання, принципи, методологію. Саме тому в дослідженнях В. Дільтея, Г. Гадамера, Е. Гуссерля, М. Хайдеггера спостерігається толерантна критика методів конкретних наук та спроби побудови методології гуманітарних наук. Через це більшість сучасних філософів науки приходять до висновку, що „традиційна теорія пізнання не має своїм об'єктом реальний природно-історичний процес пізнавальної діяльності людини; її класифікації, поняття, основні розділи, сам її спосіб мислення не придатні для відтворення реального розвитку та історії людського пізнання” [5, с. 37]. Поряд з цим, слід враховувати, що до теоретизування долучена лише невелика кількість науковців, інші ж причетні до різних форм знання, в тому числі й побутового. Відповідно, філософське вчення про пізнання має не тільки охопити специфіку різних когнітивних практик, а й зняти суперечності, які виникають через неузгодженість їх методологій.

Проте, існують й інші підходи до диференціації знання. Зокрема М. Фуко, розглядаючи науку як дискурс, вводить поняття порогу епістемологізації. На його думку, кожна дискурсивна формація у процесі свого становлення може претендувати на подолання наступного етапу. При цьому проходження усіх порогів не є обов'язковою генетичною умовою розвитку формації, оскільки існує базова дискурсивна практика – математика, яка подолала одночасно поріг позитивності, епістемологізації, науковості та формалізації [11, с. 187]. Отже, слідуючи ідеї М. Фуко, дискурсивні формації вважаються рівноправними, якщо існує механізм їх зв'язку з математикою. Схему такого взаємозв'язку філософ вибудовує у праці “Слова і речі. Археологія гуманітарних наук”. Розглядаючи становлення проблеми людини як базову для новоєвропейської науки, він відмічає, що це призвело до постійної полеміки між науками про людину і просто науками. При цьому, на його думку, перші постійно зазіхають на обґрунтування других. Тому він пропонує розглядати галузь сучасної епістемі як широкий відкритий трьохвимірний простір – тригранник знання. В одну із його вершин поміщаються математичні і фізичні науки, для яких порядок – це завжди дедуктивна послідовність самоочевидних і доступних верифікацій суджень. У другій вершині знаходяться науки про мову, життя, виробництво, тобто такі дисципліни, які прагнуть встановити причинні залежності і утворити структурні константи. Третя вершина, вважає дослідник, виконує найважливішу функцію, оскільки це галузь філософської рефлексії, основним завданням якої є роздуми про Тотожність [12, с. 366-367]. Будуючи регіональні онтології, філософія пов'язує суто наукові методи пізнання із власною методологічною базою, забезпечуючи цим зв'язок із другою вершиною тригранника. Що ж стосується взаємин з математичною складовою епістемології, то їй належить спільна з філософією площина формалізації мислення.

Виходячи зі сказаного, приходимо до висновку, що традиційна теорія пізнання та продуковані нею типи класифікацій наук і форм знання побудовані за принципом „бритви Оккама”. Однак, у філософії та гуманітарних науках спостерігається інша ситуація: умовою їх існування завжди вважався плюралізм підходів, а не строгі норми і критерії. Саме тому англійський соціолог Б. Латур проблему співвідношення гуманітарних та природничих наук вбачає у спробі наслідування першими методів останніх. Спростовуючи тезу про те, що природничі науки простіші, оскільки оперують “просто об’єктами”, він зазначає, що в їх основі лежить непокірність, задана природою [1, с. 110-112].

Зі сказаного слідує, що специфіка гуманітарних і природничих наук лежить, в основному, у сфері методологій, а тому їх не можна сприймати як суперечливі в соціокультурному та аксіологічному вимірі. Завжди необхідно пам’ятати, що лише філософія робить предмет свого аналізу узагальнення результатів, отриманих конкретними науками, впливаючи цим самим на їх становлення, поглиблюючи та розвиваючи методологію пізнавальної діяльності. При цьому, безперечно, існує і зворотній зв’язок, сутність якого залишимо поза увагою даної статті.

Висновки. Очевидно, що філософія і науковий дискурс репрезентують особливі підходи до усвідомлення і розуміння світу, але, навіть не зважаючи на розробленість їх методологій, вони не здатні замінити одна одну і самостійно вибудувати наукову картину світу. Допустима лише їх комплементарність, взаємопроникнення ідей, принципів і завдань, головне з яких – служіння суспільству і людині. Тому не до кінця був правим Х. Ортега-і-Гассет, визначаючи філософію як щось більше за науку, оскільки вона, на нашу думку, є дещо інше. Слід визнати, що для гармонізації суспільних процесів повинні в унісон працювати і природничі, і гуманітарні науки, кожна виконуючи необхідну, проте лише разом – достатню функцію управління суспільством, адже, як писав Г. Гессе, Істина існує, але єдиного, абсолютного, довершеного шляху до неї немає.

Сьогодні настав час змінити характерне для культури ХХ ст. протистояння філософії і науки. Кожен учений повинен пам’ятати слова Г. Гегеля щодо перманентного зв’язку науки з досвідом цілої цивілізації. Це усвідомлювали Р. Декарт, Г. Лейбніц, І. Ньютон, А. Ейнштейн, Н. Бор, П. Дірак, В. Гейзенберг, які широко використовували принципи та категоріальний апарат філософії, але чомусь це не сприймаємо ми.

Література:

1. *Latour B.* When things strike back: a possible contribution of ‘science studies’ to the social sciences // *British J. of Sociology.* – L., 2000. Vol. 51. – № 1. – P. 107-123
2. *Гегель Г.* О преподавании философии // *Работы разных лет.* В 2-х т. Т.1. – М.: Мысль, 1970. – С. 419-425.
3. *Дротянко Л.Г.* Феномен фундаментального і прикладного знання (Постнекласичне дослідження). – К.: Вид-во Європ. ун-ту фінансів, інформ. систем, менеджмен. і бізнесу, 2000. – 423 с.
4. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
5. *Микешина Л.А.* Философия познания. Полемические главы. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – 624 с.
6. *Онопрієнко В.І.* Наукове співтовариство: Вступ до соціології науки. – К.: ЦДПІН НАНУ, 1998. – 98 с.
7. *Ортега-и-Гассет Х.* Что такое философия. – М. Наука, 1991. – 408 с.
8. *Поппер К.* Логика научного исследования: Пер. с англ. / Под общ. ред. В.Садовского. – М.: Республика, 2004. – 447 с.

9. *Постмодернизм*. Энциклопедия. – Мн.: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
10. *Степин В.С.* Теоретическое знание. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
11. *Фуко М.* Археология знания: Пер. с фр. / Общ. ред. Бр.Левченко. – К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
12. *Фуко М.* Слова и вещи: Археология гуманитарных наук: Пер. с фр. В.П. Визгина, Н.С. Автономовой. – СПб: А-сад, 1994. – 210 с.
13. *Фундаментальные исследования в современном инновационном процессе*: Материалы междунар. симпоз. (Киев 1-3 декабря 2003 года). – К.: Феникс, 2004. – 520 с.